

काही आठवणी (भाग ६)

ललिता फडके

फोनवरची सतावणूक

ह्यांना 'आम्ही जातो आमुच्या गावा' या चित्रपटासाठी महाराष्ट्र सरकारची दोन बक्षिसे मिळाली होती. एक संगीत-दिग्दर्शनाबद्दल व दुसरे गाण्याबद्दल. तो बक्षीस समरंभ पंधरा दिवसांनी 'रंगभवन'मध्ये होणार होता. त्या पिक्चरला बरीच बक्षिसे मिळाल्याने सर्वांनाच आनंद झाला होता. पण काही लोकांना त्याबाबत एक प्रकारची असूया निर्माण झालेली होती. त्यामुळे ह्यांना रोज रात्री एक-दीडच्या सुमारास एक फोन यायचा व तो माणूस फोनवर वाटेल ते बोलायचा. "तुम्ही कोणाकोणाला पैसे दिले, हे मला माहीत आहे. त्यामुळे तुमच्या पिक्चरला बक्षिसं मिळाली आहेत", असे तो बडबडत तासभर बोलत असे. तो माणूस दारू पिऊन बरळत असे. ह्यांनी त्याला सांगितले होते की, "मला फक्त संगीत-दिग्दर्शनाचं व गाणं गायल्याचं बक्षीस मिळालेलं आहे. बाकीच्या बक्षिसांबाबत तुम्ही निर्मात्याला विचारल्यास बरं होईल व तुमचं समाधान होईल." पण तो माणूस एकसारखे तेच तेच वाक्य बोलत असे. त्याला हे म्हणाले, "तुम्ही बोलून बोलून थकला आहात, तेव्हा विश्रांती घ्या. मीही विश्रांती घेतो." ह्यांनी जरी फोन बंद केला तरी तो एकसारखा फोन करीत राही. हे असेच ४-५ दिवस चालू होते. एके दिवशी ह्यांचे मोठे भाऊ रात्री झोपायला आमच्याकडे होते. ठरल्याप्रमाणे रात्री दीड वाजता फोन वाजला. मी नानांना म्हटलं, "तुम्ही फोन घेऊ नका." त्यांनी माझं बोलणं ऐकलं नाही आणि फोन घेतला. ते फोनवर जवळजवळ पाच मिनिटे बोलत होते. फोन बंद झाला व नानांनी ह्यांना उठवले व सांगितले की, "पोर्टुगालहून प्रीती कामतचा फोन आला होता व मोहन रानडे याची सुटका झाली आहे. तो उद्या मुंबईला येईल." ह्यांना त्या बातमीने इतका आनंद झाला की, त्यांनी पुण्याला लगेच राजा वाकणकरला फोन करून ही बातमी कळवली.

मोहन रानडे मुंबईस येणार, हे कळल्याने पुण्याहून २-३ बसेस मुंबईला येण्यास निघाल्यासुद्धा.

मोहन रानडेंची सुटका

मोहनराव यायच्या आदल्या दिवशी घरी लोकांची रीघ लागली होती. आमचे घर अगदी छोटेसे. माणसे आली की, घर अगदी गच्च भरायचे. आलेल्या हौशी लोकांनी खालचे अंगण स्वच्छ करून रांगोळी काढली. घरी पेढे भरलेल्या करंड्या आणून ठेवल्या. एका कोपन्यात फुलांचा ढीग होता. आलेल्या बायकांनी स्वयंपाकघर ताब्यात घेतले असल्याने त्याच कॉफी करत व लोकांना नेऊन देत. त्या गडबडीत एक जाडगेलासा माणूस माझे कपाट उघडून रापारापी करत होता. तो अनोळखी माणूस माझे

कपाट का उघडतोय, तेच मला कळेना. बाहेरच राजाभाऊ वाकणकर उभे होते. त्यांना मी हा प्रकार सांगितला. तेव्हा राजाभाऊंनी आत येऊन त्याची मानगूटच पकडली व त्याला ओढत बाहेरच्या गॅलरीत नेले व इतके झोडपले की, तो माणूस पळत सुटला.

मुंबईला थंडीचे वावडे. पण त्या दोन दिवसांत थंडी बरीच होती. पुण्याहून आलेली माणसे अंगणात कुडकुडत उभी होती. आमच्या सोसायटीत डॉ. भंडारींचा दवाखाना होता. डॉ. साहेब बाहेरून आले व सर्वजण थंडीत कुडकुडताना पाहून त्यांनी आपला दवाखाना उघडला. घरून सतरंज्या आणून पसरल्या. त्यामुळे बन्याच मंडळींची सोय झाली.

मोहन रानडे यांचे विमान पहाटे येणार असल्यामुळे परत सर्वाची धावपळ सुरु झाली. सांताकूळ एअरपोर्ट अगदी गच्च भरला. फुलांच्या परड्या, ताशे, लेझीम अशी स्वागताची जय्यत तयारी होती. विमान आल्याचे कळल्याबरोबर ताशे व लेझीमचा मोठा नाद सुरु झाला.

जेव्हा मोहनराव मला भेटले, तेव्हा मी मोहनरावांना विचारले की, “तुम्हांला काही कल्पना होती का या समारंभाची?” तेव्हा ते म्हणाले, “छे छे. मी शिडीवरून खाली उतरत असताना दोघा माणसांनी दोन्ही बाजूंनी मला धरलं, उंच केलं व ‘मोहन रानडे की जय’ म्हणालं. बाजूनंही तसेच आवाज येऊ लागले. माझे खरे पाय एअरपोर्टला लागलेच नाहीत. सर्वांनी उचलूनच मला बाहेर आणलं. हार इतके गळ्यात पडत होते की, पुढे काय चाललं आहे, तेच मला कळत नव्हतं. माझं सामान कोणीतरी घेऊन आले. माझी वरात एका गाडीतून सुरु झाली. ती गाडी हारानं सजविलेली होती.”

गड्या घरी आल्या. पाच सुवासिनींनी त्यांना ओवाळले. घरात मोहनराव आले. मलासुद्धा त्यांनी ओळखले नाही. ह्यांना त्यांनी विचारले, “वहिनी कोठे आहेत?”

“ही काय तुझ्या समोरच आहे.”
“सॉरी सॉरी.” मोहनराव म्हणाले. बन्याच वर्षांनी पाहिल्याने असे झाले.
समोरच्या पीठावालांनी आपला ब्लॉक वापरावयास दिला. रात्रीचे जेवण तिथेच झाले. बन्याच वर्षांनी मोहनराव आल्याने पुरणपोळी, वरणभात, बटाट्याची भाजी, सार वगैरे अगदी साधे जेवण होते. वरणभाताकडे बोट दाखवून मी मोहनरावांना विचारले, “हे काय आहे, ओळखलं का?” तेव्हा “हो, ही तर खिचडी आहे”, असे ते म्हणाले. शेजारी त्यांच्या आई - रमाबाई - जेवत होत्या. त्या म्हणाल्या, “अरे मोहन, याला वरणभात म्हणतात.” त्यावर ते म्हणाले, “मी किती तरी वर्षांनी वरणभात पाहतो आहे. तिकडे आम्हांला रोज सकाळी पाव, दुपारी पाव, संध्याकाळीपण पावच मिळायचा. त्यामुळे वरणभाताचा पूर्ण विसरच पडला.”

घरी बरीच माणसे जेवायला होती. सुमतीबाई पटवर्धन घरून पोळ्यांचा ढीग व भाजी, भरपूर पिठले-भात वगैरे घेऊन येत. घरात बन्याच बायकांचा मुक्काम असल्याने मला स्वयंपाकघरात जायला लागायचे नाही. जो तो भूक लागली की, प्लेटमध्ये पोळ्या-भाजी घेऊन जिथे जागा मिळेल तिथे जेवत असे.

रात्री शिवाजी पार्कवर खूपच मोठी सभा झाली. दुसऱ्या दिवशी गोव्याचे मुख्यमंत्री श्री. दयानंद बांदोडकर मोहनरावांना भेटायला आले. खूप गप्पागोष्टी झाल्या. “मोहन, तू आता बन्याच वर्षानी आला आहेस. भारतामधल्या घडामोडी तुला काहीच माहीत नसणार. तुला जे पाहिजे ते मला सांग,” असे म्हणाले. दयानंद बांदोडकर बोलत होते. “मोहनच्या कार्याला मर्यादाच नाहीत,” असे ते ह्यांच्याशी बोलताना म्हणाले. “आता तो भारतात आला आहे. कसलीही अडचण मी त्याला येऊ देणार नाही.” हे बोलताना ते गहिवरले होते.

श्री. मोहन रानडे यांच्या सुटकेसाठी ह्यांनी जिवापाड मेहनत घेतली. संगीत-दिग्दर्शनासाठी आलेले तीन चित्रपट सोडले. कार्यक्रम किती सोडले, याची गणनाच नाही. घरात पैशाची अडचण होई, हे त्यांनाही कळत होते, पण रानडे यांची सुटका हे त्यांनी प्रथम कर्तव्य मानले होते. या कामासाठी त्यावेळचे महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री मोरारजी देसाई यांना भेटले, तर मंत्रीसाहेब म्हणाले, “कोण मोहन रानडे? तो कुठे तुरुंगात गेला? तुम्ही काहीतरीच सांगता.” त्याबाबतचा खुलासा करताना ह्यांनी सांगितले की, “गोवा मुक्त झाल्यावर तुम्ही त्यांच्या कैद्यांची सुटका केली, परंतु त्यावेळी आपले दोन कैदी सालाझारच्या तुरुंगात होते. त्यांची सुटका झाली नाही.” मंत्रिमहाशयांना खूप समजावल्यावर त्यांना थोडेबहुत समजले व मग त्यांनी पाहिजे तसे पत्र तयार करून पोर्टुगालला पाठविले.

इकडे मोहनराव लहान वयात तुरुंगात गेल्याने मॅट्रिक झालेले नव्हते, म्हणून ह्यांनी ‘मोहन रानडे विमोचन समिती’ स्थापन केली. आमच्याच घराचा पत्ता दिल्याने पैसे देण्यासाठी लोक घरी येत. समितीचे सेक्रेटरी श्री. घारपुरे मास्तर जमाखर्च बघत असत. जमा झालेले पैसे बँकेत भरले जात. गावोगावी बाबूजी मोहनरावांची माहिती सभेत करून देत. ह्यांचे कष्ट पाहून मला अगदी गलबलल्यासारखे होई, पण हाती घेतलेले काम पुरे झाल्याशिवाय विश्रांती नाही, हे त्यांचे ब्रीदच होते. दोन-तीन वर्षे ह्यांची धडपड चालली होती. जवळजवळ सगळ्या महाराष्ट्राला यांनी सभेसभेतून “रानडेचे वय लहान आहे. या वयात त्याने इतका पराक्रम केला, असा पराक्रम कोणीही करू शकणार नाही,” असे सांगितले. मोहनचे शिक्षण, मग लग्न, यासाठी काही पैसा समितीकडून घावा लागणार, म्हणून हे कोणाच्याही घरी गेले की, रानडेंची माहिती सांगून चेक आणत व घारपुऱ्यांकडे जमा करत. घारपुरेही ते चेक चटकन बँकेत भरत. घारपुरेही खूपच कष्टाळू होते. आधी काम, मग जेवण. जेव्हा मोहन रानडेंची सुटका झाली (अजूनही मोहन रानडे यांना त्यांच्या सुटकेच्या मागे बाबूजी आहेत, हे माहीत नव्हते. त्यांची कल्पना कदाचित सरकारनेच आपल्याला सोडविले, अशी असावी.) तेव्हा त्यांच्या सभा होऊ लागल्या. त्या आधी ‘मोहन रानडे विमोचन समिती’तर्फे जमा केलेले सर्व पैसे त्यांना दिले गेले होते. जेव्हा जेव्हा सभेत भाषण सुरू होई, तेव्हा या समितीला दहा हजार, त्याला दहा हजार वगैरे स्वतःतर्फे ते देणाऱ्या जाहीर करू लागले. ह्यांना व श्री. घारपुरे यांना ते आवडले नाही. एकतर एवढ्या मोठ्या वयात शिक्षण कमी

असल्याने नोकरी मिळणार नाही, संसार कसा उभा करणार, या विचाराने गोळा केलेले पैसे मोहनराव लोकांना वाटत होते, याचे ह्यांना खूप वाईट वाटले. म्हणून त्यांनी त्यांच्याच सभेत पैसे कशासाठी गोळा केलेले आहेत, याची पूर्ण माहिती जनतेला दिली व देणगी त्यांच्याकडून मिळाली तर कृपया आपण स्वीकारू नये, अशी विनंती केली.

त्यामुळे मोहनरावांना बाबूजींचा खूप राग आला. पण त्यामागचा अर्थ त्यांनी समजून घेतलाच नाही. या गोष्टीमुळे रमाबाईना (मोहनरावांच्या आई) मोहनचा खूप राग आला. त्यांनी मुलाला समजावले, “अरे मोहन, तुझी सुटका बाबूजींच्या अतिपरिश्रमामुळे झाली आहे, हे तू ध्यानात ठेव आणि हे सर्व पैसे तुझ्या शिक्षणासाठी व पुढील आयुष्याच्या बेगमीसाठी गोळा केलेले आहेत. ही तुझी कमाई नाही. तू सर्वांना का म्हणून देणग्या देतोस?”

त्यामुळे मोहनराव बाबूजींशी पुढे नीट बोलेनासे झाले. मोहनरावांच्या सुटकेमुळे श्री. तेलू मस्कारेन्हस एकटेच तुरुंगात खितपत राहिले. त्यामुळे बाबूजी परत त्यांच्याही सुटकेसाठी धडपडू लागले. सौ. मस्कारेन्हस घरी वारंवार येऊ लागल्या. “तुमच्यामुळे मिस्टर रानडे सुटले. माझ्याही नवच्यासाठी तुम्ही प्रयत्न कराल तर तुमचे उपकार मी कधीही विसरणार नाही.” मग बाबूजींनी मस्कारेन्हस लेखक आहेत, म्हणून त्यांच्यासंबंधी एक पत्रक काढून घेतले व मुंबईभर हिंडून अनेक सर्व लेखकांच्या सह्या घेतल्या. शेवटी लंडनला जाऊन तेथील युरोपियन-मराठी लेखकांच्या सह्या घेऊन पहिल्याच मुख्यमंत्र्यांना (मोरारजीभाई देसाई) दाखविल्या. मग परत धडपड सुरू. ह्यांना भेट, त्यांना भेट, करत करत मस्कारेन्हससंबंधी पत्र सालग़ारला (पोर्टुगाल) पाठविले. काही महिन्यांनी त्यांचीही सुटका झाली. सौ. मस्कारेन्हस मात्र अजूनही आठवण ठेवून आमच्या घरी येतात.

- लिलिता फडके

(श्री. श्रीधर फडके यांच्या परवानगीने, वै. सुधार फडके यांच्या 'जगाच्या पाठीवर' या आत्मचरित्रातून)